

**Добри възможности и бариери пред зърнената търговия
в пристанищата на Западното Черноморие през 40-те години
на XIX век, отразени в докладите на европейските консули**

**Good Opportunities and Barriers to the Grain Trade in the Ports
of the Western Black Sea Coast in the 1840s, Presented
in the Reports of the European Consuls**

**Иван РУСЕВ
Ivan ROUSSEV**

DOI: 10.61836/ESAN6492

Received: 9.08.2024
Available online: 21.11.2024

***Abstract:** The article presents the good opportunities and the barriers (problems) for the grain trade in the ports of the Western Black Sea coast in the 1840s. The main historical sources of the study are the reports of the European consuls in the biggest of these cities at that time – Varna. Today, these documents are kept in the Diplomatic Archives of France in Paris and in Nantes (Archives diplomatiques du Ministère des Affaires étrangères de la République française à Courneuve, Centre des Archives diplomatiques à Nantes), and only a small part has been used by scholars. The 1840s was an interesting time, as this decade saw the beginning of the great increase in grain exports from the Balkans (then part of the Ottoman Empire) to the markets of Western Europe. Consular reports describe this process in detail. They also present the problems that accompanied it: the poor treatment and non-acceptance of European consuls and merchants in the Ottoman Empire; the return to monopolies prohibiting grain exports, even though these monopolies were officially abolished in the Empire as early as the 1830s.; competition and mistreatment by merchants from the Greek islands, who had settled on the Western Black Sea coast at an earlier date; the different units of measurement and their incorrect use, which disadvantaged both peasant producers and European merchants; the high taxes levied on peasants in the Ottoman Empire; the non-fulfilment of sales contracts by peasants; drought and poor harvests in some years. The article enriches the theme of trade between the Ottoman Empire and Western Europe in the 19th century with new data and analysis.*

Key words: *Ottoman Empire, Western Europe, grain trade, monopolies, Western Black Sea cities and ports, Diplomatic Archives of France*

JEL: *B0, N1, N13, N63, N94*

Въведение. Изворовата база на изследването

Добре известно е, че в резултат на ликвидирането на монополите върху търговията в Османската империя през 30-те години на XIX в., на подписването в края на същото десетилетие на търговски конвенции между Империята и най-развитите в стопанско отношение европейски държави и на нарасналите нужди на западния пазар последва бум в износа на зърнени храни от Балканите към Западна Европа (Puryear, 1935, pp. 123–124; Baily, 1942; Todorova, 1980, pp. 143–161). Тази оживена търговия започва през 40-те години и продължава няколко десетилетия до края на 60-те и началото на 70-те на века. Темата е добре позната в литературата, но нейното по-аналитично изследване тепърва предстои и то ще постигне целите си приоритетно чрез включването на нови и нови исторически източници.

Каква е изворовата база на изследването? Засиленото стопанско присъствие на западните „Велики сили“ на османския пазар, в частност на Балканите, е процес паралелен и опосредстван от изграждането и разширяването на чуждите консулски мрежи в Османската империя. И макар този процес да започва в предходните векове, той става най-осезаем именно през 40-те години на XIX в. по причина на засиленото търговско присъствие на Балканите главно на Англия, Франция и Австрия и на нарасналия износ на балканско (българско) зърно към европейските пазари (Roussev, 2009). Появяват се множество консулски резиденции в пристанищата на Долния Дунав. А във Варна, в най-големия градски, търговски и пристанищен център на Западното Черноморие, само за десетина години преди началото на Кримската война (1853–1856) свои консулски представителства изграждат 7 държави: Франция, Австрия, Белгия, Гърция, Сардиния, Русия и Англия (Roussev, 2021a, p. 303).

На 22 ноември 1842 г. френският посланик в Константинопол получава документа, с който се разрешава разкриването на варненската вицеконсулска резиденция.¹ Варненският пост се оглавява от живеещия в Константинопол французин Франсоа-Гюстав Олив. В началото на 40-те години на XIX в. той създава търговското командитно дружество с акции „Олив, Тедески и Сие“, чийто цирку-

¹ Archives diplomatiques du Ministère des Affaires étrangères de la République française (по-нататък: AMAE), Centre des Archives diplomatiques à Nantes (по-нататък: CADN), Vice-Consulat de France à Varna, vol. 1: Correspondance adressée par le poste à l'ambassade de France à Constantinople (avril 1845 – décembre 1854) – 2mi2512, le 16 mars 1849, № 34, à M. le Général Aupick, fol. 24b.

лярно писмо е депозирано във френското посолство в османската столица.² Тази фирма е една от онези, които първи реагират на либерализираната търговия и открива свое представителство във Варна, където живее и работи другият основен съдружник – френският еврейин Адолф-Салватор Тедески, преселник от Марсилия. По същото време Тедески вече е представител на „Австрийския Лойд”, а малко по-късно става и австрийски вицеконсул. Франсоа-Гюстав Олив остава на поста френски вицеконсул във Варна до м. декември 1848 г., когато моли да бъде освободен. За свой заместник той предлага бившия си съдружник Адолф-Салватор Тедески, в чийто дом и до този момент се помещава френското вицеконсулство. На 17 март 1849 г. Тедески официално встъпва в длъжността на френски вицеконсул и остава на поста цели 30 години³. Споменавам по-специално имената на тези двама консули, защото техните доклади ни позволяват много добре да очертаем добрите възможности, но и проблемите, които изпитва зърненият износ от източните български територии към Западна Европа през 40-те години на XIX в.

Всъщност трябва да сме благодарни и на високоразвитата още през XIX в. западноевропейска административна култура. Днес добре запазен е архивът на варненското френско вицеконсулство, който благодарение на стриктно изпълняваните консулски задължения от страна и на Олив, и на Тедески съдържа богата информация за българската стопанска, политическа и културна история през последните четири десетилетия преди Освобождението (1878). Под юрисдикцията на поста влиза основната част от източните български земи и цялото Западно Черноморие – вицеконсулите внимателно следят производството и търговията и помагат на потърсилите френска защита във Варна и Варненско, в Провадийско, в Шуменско, в Добруджа, а на юг от Стара планина в тяхното полезрение попадат Бургас, Анхиало (Поморие) и Карнобат с прилежащите им области, не липсват сведения дори за по-далечните Одрин, Стара Загора, Казанлък и Пловдив.

Основна тема в консулските доклади е състоянието на реколтата и търговията със зърнени храни. Олив и Тедески внимателно следят този процес, а допълнителен мотив за това е фактът, че самите те са търговци на зърнени храни. В докладите им избилстват данни за организацията на търговията, за състоянието на транспорта, за движението на цените, за износните пунктове: пристанищата на Кюстенджа (Констанца), Мангалия, Каварна, Балчик и Варна за провинция „България” и на Месемврия (Несебър), Анхиало (Поморие) и Бургас за „Румелия”, за прилежащите области, които „захранват” със стока търговията в тези пристанища и пр. Редовно се дискутират и злоупотребите, от които стра-

² AMAE, CADN, Série Constantinople – D – Varna, art. 1, (s.d.), № 68, Olive à His de Butenval, chargé d'affaire.

³ AMAE, Personnel, 1-ère série, № 3134 (Carton № 245) Olive; AMAE, CADN, Série Constantinople – D – Varna, art. 1, le 17 mars 1849: Протокол за предаване и приемане на поста, подписан от Адолф-Салватор Тедески.

дат както търговците, така и производителите. В консулските донесения личи голяма заинтересованост за защита на интересите на българските селяни, които биват често ощетявани поради употребата на произволни средства за измерване при разтоварване на продукцията – резултат от тази загриженост са два доклада от 1845 и 1851 г. за „мерната единица, наречена шиник“ и за злоупотребите с нея, както и „Правилник“ за търговията със зърнени храни от 10 октомври 1849 г., въведен от варненския мютесариф след активното настояване от страна на френското вицеконсулство⁴.

Сведения за търговското оживление на българския пазар, в частност за търговията със зърнени храни, не се съдържат само в архива на варненското френско вицеконсулство. Такива срещаме също в редовно списвани австрийски информационни издания от епохата като „Журнал на Австрийския Лойд“ (Триест), „Австрия“ (Виена) и др., както и в кореспонденцията на австрийските консули във Влашко и Молдова, сред които се откроява консултът в Галац Кр. Вилхелм Хубер – автор на два подробни доклада за търговията в България през 1847 и 1848 г. Тези интересни извори за стопанската ни история през епохата бяха направени достояние на науката посредством ценния библиографски труд на Никола Михов „Принос за търговската история на България“ (Michoff, 1943). При сравнение с докладите на Олив и на Тедески обаче, трябва да подчертаем, че последните са по-детайлни. Френските консулски документи като източник на информация за началния период в либерализирането на българския пазар на зърнени храни заслужават да бъдат представени в самостоятелна по-обзорна публикация, студия или монография, или дори в поредица от публикации, но тук ще се опитам в сбит, аналитичен вид да „изведа“ предпоставките за добрите възможности, но и за бариерите (проблемите) пред тази търговия. Особено внимание заслужават именно проблемите, защото те не само се описват в докладите, но и се прави опит от страна на консулите да се предложат мерки за тяхното преодоляване.

Добрите възможности пред зърнената търговия

Добрите възможности пред зърнената търговия в района се обуславят от факторите, които вече бяха посочени: ликвидирането на монополите в Османската империя, подписването на търговските конвенции и разширяването на европейските консулски мрежи на Балканите. Всъщност именно споменатите извори дават важни сведения за началото на тази търговия. От публикация в „Журнал на Австрийския Лойд“ узнаваме, че през 1842 г. значителни количества зърнени храни от земите между Стара планина и р. Дунав, обозначени като „Провинция България“, се товарят на кораби в пристанищата на Видин, Свищов, Русчук (Русе) и

⁴ AMAE, CADN, Série Constantinople – D – Varna, art. 1.

Силистра. Оттам стоката се насочва към Браила и Галац, откъдето се реекспортира към Западна Европа „в голяма си част към Англия, където тази година [1842 – б.м. И.Р.] за първи път на пазара се появила българска пшеница“. Всъщност тъй като износът на български продукти е забранен по онова време във Влашко, а в Галац все още не е отворен склад (“entrepot”), налага се всичката пшеница да бъде натоварена в Мачин. Именно към Мачин през есента на 1842 г. се отправят корабите от споменатите български пристанища, общо около 50 на брой под различни флагове. Уточнява се, че „...меката пшеница е с наистина добро качество, само малко смесена с ръж и черни зърна. Очаква се скоро българското зърно да се приравни по качество с влашкото“ (Michoff, 1943, pp. 42–43).

През следващите години този търговски трафик бързо нараства, като за целта се включват и пристанищата по Западното черноморско крайбрежие. От 1 юни до края на ноември 1844 г. във Варна пристигат 78 кораба, в Балчик 59, в Каварна 14, в Бургас 37, в Анхиало (Поморие) 8 и в Месемврия (Несебър) 13, от които 9 са австрийски, а останалите са под други флагове. С тези кораби са изнесени следните зърнени храни: 607 080 константинополски килета⁵ твърда пшеница, 615 330 килета мека пшеница, 191 530 килета ечемик, 31 370 килета ръж; изнесени са и други стоки като лой и червиш, смрадлика, бурета със сирене и масло, брашно (главно от Бургас и Анхиало) и аби (вълнени платове), произведени в държавната текстилна фабрика в Сливен. Освен гореспомнатите кораби, през същите месеци на 1844 г. между българските пристанища и Константинопол пътуват множество крайбрежни (каботажни) плавателни средства с товароподемност от 12 до 24 тона, които също изнасят към османската столица известни количества хранителни стоки. Натоварените в пристанищата на Западното Черноморие търговски кораби се насочват основно към Константинопол, но също и към центрове в Средиземно море и Адриатическия залив, главно към Ливорно, Марсилия и Генуа (Michoff, 1943, pp. 85, 88–89).

Динамиката на събитията през 40-те години на XIX в. налага необходимостта консулите много бързо да влязат в своите функции и да бъдат на нивото на големите очаквания към тях. Те внимателно следят хода на търговията и системно я отразяват в докладите си, благодарение на които днес имаме доста подробна информация за процеса. Ще дам следния пример. В обзорен доклад от 9 листа с дата 1 ноември 1849 г. френският вицеконсул във Варна Адолф-Салватор Тедески посочва, че от 1 септември 1843 г. до 31 август 1849 г. през пристанищата на Западното Черноморие са изнесени 417 902,514 тона зърнени храни (в това чис-

⁵ Килето е мерна единица за зърнени храни, различно в различните области на Османската империя. Най-разпространено е „константинополското“ („цариградското“) киле, приблизително равно на 24–25 кг. В конкретния случай мерната единица „константинополско киле“ е приравнена на 24 кг. „Варненското“ киле се равнява на 4 „константинополски“ килета, или приблизително на 100 кг.

ло: мека и твърда пшеница, ечемик, ръж и царевица)⁶ и 6 256,16 тона брашно. В доклада се проследява подробно движението на стоките по години и по артикули, спецификите на производството и конюнктурата на пазара⁷.

Има нещо много положително като следствие от навлизането на българското зърнопроизводство в западноевропейската пазарна среда, а то е, че тази търговия веднага повлиява и повишава аграрната култура на местните производители. Още през 1844 г. кореспондентът на „Журнал на Австрийския Лойд“ отбелязва, че по крайбрежните места селското население полага повече старателност при култивирането и сеитбата на житните растения, което неизменно ще повлияе благоприятно на качеството на добитите продукти и ще повиши търсенето. Още в този начален период местните селяни започват ежегодно да удвояват посевите, тъй че на четвъртата година продукцията да се удесетори. Най-голямо старание селяните отделят на пшеницата, чийто производство бележи бърз напредък като качество и като количество, въпреки че турското провинциално управление не отделя никакво внимание нито на земеделието, нито на многото неприятности и злоупотреби, отбелязва кореспондентът (Michoff, 1943, pp. 85, 88–89).

Барьерите пред зърнената търговия

Много по-голямо внимание в европейските консулски доклади от 40-те години на XIX в. се отделя на проблемите/барьерите пред зърнената търговия, а с цел те да бъдат преодолени не липсват и конструктивни предложения за това от страна на дипломатите, по-голямата част от които в този начален период са и търговци. Кои са най-сериозните проблеми?

1/ Особено в началото на 40-те години на XIX в. важна пречка се явява неприемането във вътрешността на страната на европейските търговци и консули. Показателни в това отношение са трудностите, които европейските държави изпитват при откриването на своите консулски резиденции в София и Варна (Roussev, 2009). Не липсват дори случаи на физическа разправа с чужденците. В началото на 1843 г. английски търговец е набит от „дребен местен ага от Балчик“ и дълго време протестите на пострадалия остават без последствия⁸.

Лошо отношение към европейците си позволяват и по-високопоставени представители на местната административна власт. Това се отнася за варненския

⁶ За сравнение, посоченият по-горе обем на износа на зърнени храни (мека и твърда пшеница, ечемик и ръж) от юни до ноември 1844 г. от общо 1 445 310 константинополски килета, се равнява на 34 687,440 тона, изчислени по 24 кг килето.

⁷ AMAE, CADN, Série Constantinople – D – Varna, art. 1, Rapport sur la législation des grains et farines des lieux qui alimentent le commerce des échelles en Roumélie et Bulgarie sur la mer Noire. Varna, le 1 novembre 1849. Signé par le Gérant par intérim du Vice Consulat de la République Française A. Tedeschi. 9 fol.

⁸ AMAE, CADN, Série Constantinople – D – Varna, Olive à Bourquency, Varna, le 12 février 1843, « Mémoire A ».

управител през 1842 г. Халим паша. За него през септември с.г. Олив пише следното: „... европейците са зле посрещнати от Халим паша, каймакама на Варна; ... чуждестранните договори на Високата порта тук въобще не се зачитат; ... за каймакама монополите все още не са отменени...”⁹.

Лошото отношение към европейските търговци се повтаря и при някои от следващите местни управници. Така например, Хайдар паша, каймакам на Варна от 29 ноември 1845 г., в началото управлява с „впечатляваща активност и безкористност”, но след посещението в града на султан Абдул Меджид на 18 юни 1846 г. настъпва явен обрат в неговото поведение. Подобно на предшественика си той започва да се отнася зле с европейците. Такова е поведението и на назначените от него „аги” на казите Бургас, Месемврия и Балчик¹⁰. Възникват въпросите дали зад реформаторски ориентираната вътрешна политика на Портата през 40-те години на XIX в., показателна за която е султанската обиколка из българските земи през 1846 г., не се крие друго съдържание и дали консервативността на местните власти не е най-голямата спънка пред Танзимата.

2/ Оказва се, че макар още през 30-те години на XIX в. в Османската империя да са официално отменени монополите върху търговията с основни видове стоки, включително и със зърнените храни, през следващите години това решение на централната власт понякога бива ревизирано, вероятно и от самата нея, което естествено води до нови проблеми пред европейската търговия. Така например, през май 1844 г. Варненският управител Раиф Мехмед паша поканва чуждите търговци в града, за да ги запознае с везирско писмо, забраняващо износа на зърно¹¹.

По-чести обаче са случаите, когато местните управници самоволно налагат забраните, а европейските консули и търговци са принудени да търсят намесата на централната власт за тяхната отмяна. Към ситуацията от май 1844 г. във Варненско ни насочва и едно друго писмо, адресирано от фирмата „Olive, Tedeschi & C-ie” до френския вицеконсул Олив, в което четем следното: „Местните власти в тази провинция току-що са забранили на селяните да продават житото си на европейски търговци... Търговците пишат с молба да получат чрез френския посланик в Константинопол везирско писмо, с което да им бъде разрешено да купуват известно количество мека пшеница („около тридесет хиляди килограма” – килета). На търговците рая е разрешено да купуват жито и много от

⁹ AMAE, CADN, Série Constantinople – D – Varna, Olive à Bourquency, Varna, le 11 septembre 1842.

¹⁰ AMAE, CADN, Vice-Consulat de France à Varna, vol. 1 (2mi2512), le 10 août 1846, № 11, Olive à Baron de Bourquency, Ambassadeur, fol. 9-9b.

¹¹ AMAE, CADN, Correspondance de l’Ambassade à Constantinople avec les Consuls de France. Sous-série Varna, 1842 – 1907, Art. 1. Correspondance avec le poste de Varna (septembre 1842–1848, mars 1849–1854). No. 46 (2 juin 1844) – Liberté du commerce des blés rendue le 29 mai 1844.

чужденците търсят съдействието на търговците рая¹². Остава открит въпросът дали Раиф Мехмед паша не прикрива наложената от самия него забрана с получена от столицата заповед. Но какъвто и да е отговорът на този въпрос, очевидно забраната през 1844 г. е факт във Варненски санджак и тя създава проблеми на търговията и на износа на зърнените храни.

Всъщност приоритетът на местните управници върху търговията със зърнени храни, даден от държавните монополи в Османската империя, има своите изградени традиции със сигурност от времето на аяните и на еничарските командири през втората половина на XVIII в. Показателен е случаят с хаджи Ибиш ага, аянин и командир на еничарските поделения в Хаджиоглу Пазарджик (дн. гр. Добрич) от февруари 1774 г. Използвайки своята военна и административна власт, хаджи Ибиш се превръща и в едър зърнотърговец, а след като тази негова слава достига до столицата на империята, той е определен за правителствен пълномощник по изкупуването на зърнените храни в Добруджа и Причерноморието. С дадените от новата му длъжност правомощия той бързо разорява конкурентите си, събира храните по нормирани държавни цени, а ги продава както намери за добре. Към 1788 г. в складовете на хаджи Ибиш и на двама от синовете му в Хаджиоглу Пазарджик са складирани около 2176 тона зърнени храни. Регистрирани са и други едри житари в района по същото време, всичките представители на провинциалния османския елит (Dimitrov, 1974, pp. 71–73). Въпреки последвалите катаклизми в страната и в нейните балкански провинции, тези местни първенци предават на своите наследници стремежът лесно и бързо да се трупат богатства не по пазарни механизми и няма как тази традиция да не се усеща и през 40-те години на XIX в.

3/ Пречки пред европейците създават и търговци от Гърция и от островите. Установили се на българския черноморски пазар от по-ранно време, те виждат в лицето на френските, английските, австрийските търговци сериозна заплаха за своята дейност, поради което често прибегват до открити заплахи и скандали. Един такъв случай се превръща във водеща тема в кореспонденцията на Варненското френско вицеконсулство в края на 1844 г. и началото на 1845 г. Двама френски търговци, живеещи в Бургас – Ж. Бонал и Б. Медан се оплакват на Олив, че са малтретиращи публично в местно кафене, в което се събират търговците, от йонийския поданик Маври Инглеси, родом от Кефалония, но живеещ в Бургас. Маври Инглеси ги псувал и заплашвал без повод. Той е груб и към другите европейци в Бургас. Бонал и Медан молят за защита, защото считат, че животът им е застрашен. Настояват да бъде уведомен френският посланик в Константинопол. Споменава се, че този случай е продължение на „системата на г-н Athanassaki Petrizzi”, т.е. на „силата на кинжала”, от което става видно, че вече има подобен

¹² AMAE, CADN, Série Constantinople – D – Varna, Varna, le 18 mai 1844, Lettre adressé à Olive par les négociants français domiciliés à Varna, signé par « Olive, Tedeschi & C-ie ».

прецедент, свързан с името на друг гръцки търговец на име Атанасаки Петризи. Писмото на Олив до френското посолство, в което се дават подробности за случая, продължава така: „...г-н шарже д'афер силно се опасявам, че това оплакване няма да бъде последното. След като веднъж кинжалът се е наложил в управлението, няма да има съмнение, че всеки един може да стане негова жертва”¹³.

И в действителност, случаят с агресията на йонийския търговец Маври Инглеси срещу двамата французи в Бургас не е изолирано явление. През февруари 1845 г. Атанасаки Петризи продължава да се изявява като „гюрюлтаджия” в петти поред скандал в морския град, поради което Олив настоява той да бъде наказан¹⁴.

4/ Сериозни проблеми създават различните единици за измерване на зърнените храни, използвани по онова време в Западна Европа и в Османската империя. В консулските доклади и в дописките в европейската периодична преса количествата експортирани зърнени храни най-често се измерват в тонове, а в Империята се използва „килето“, което освен като „константинополско“ / „цариградско“ е познато и в своите местни разновидности с различни стойности, например „варненското киле“. При изкупуването на зърното се използва и друга мерна единица – „шиник“ – дума, която има за синоними „кутел“, „крина“, „лемница“, „оков“ (Гергов, 1978, р. 581). Думата „шиник“ има няколко значения, сред които, освен мярката за зърнени храни, са и съдът, използван за отмерване на мярката „шиник“, както и площта, измервана с количеството зърно, побрано в съда (обикновено между 12 и 24 ара). Подобно на „килето“, различни са данните за размера на мярката „шиник“, но обикновено се приема, че един „шиник“ е между 8–10 кг и 12,820 кг или 10 оки (Haritonov, 2004, pp. 239–240).

Проблемът с мерните единици е редовно изтъкван от западните консули. През 1844 г. неточността на теглилките варира около 5, 10 и дори 15% от продаваното количество (Michoff, 1943, р. 90). Ето защо, европейските консули и търговци търсят и предлагат варианти как да се урегулират нещата, за да се подобрят възможностите за търговия. В доклад на френския вицеконсул във Варна Франсоа-Гюстав Олив до посолството в Константинопол с дата 14 април 1845 г. на цели 6 страници вицеконсултът представя проблема при използването на мерната единица „шиник“ и предлага конкретни мерки за неговото решаване. В доклада Олив дава подробна информация за цялостната организация на търговията със зърно по онова време. Зърнените храни се транспортират с коли от вътрешността на страната към черноморските пристанища Кюстенджа, Мангалия, Каварна, Варна, Месемврия (Несебър) и Бургас. Там европейски търговци от всички националности, търговци представители на раята и на турците търгуват равностойно

¹³ AMAE, CADN, Série Constantinople – D – Varna, art. 1 : J. Bonnal et B. Médan à Olive, Bourgas le 24 décembre 1844, copie – Varna, le 5 janvier 1845.

¹⁴ AMAE, CADN, Série Constantinople – D – Varna, art. 1, (s.d.), № 68, Olive à His de Butenval, chargé d'affaire.

и един до друг като наддават за стоката. Този, който даде най-висока цена купува зърното. Пазарлъкът се прави с арабаджията – човекът, който е транспортирал зърното. След като се направи сделката, арабаджията откарва своята кола до вратата на дюкяна на купувача и там се извършва разтоварването – арабаджията пълни шиника, а служителят на купувача го изравнява отгоре с линия (дървена пръчка). Олив отбелязва, че този метод на търговия е изключително неточен, понеже винаги мерните единици са различни. Това ощетява търговеца купувач, но ощетява и селяните, които губят по 4 до 5 гроша (пиастра) на киле. В обобщение на споделените наблюдения Олив предлага конкретни мерки, с които да се защити както интересът на търговците, така и този на селяните производители. Трябва да се въведе една официална мярка за измерване на зърнените храни и тази мярка да е валидна навсякъде в Османската империя. Османската власт с указ да гарантира наличието на равни права за всички участници в тази търговия и указът да е съгласуван с „приятелските страни”. Ако не се спазват правилата и се използват „фалшиви мерки” да се налагат глоби, които при трето провинение да са в размер на 2000 гроша¹⁵.

Очевидно обаче въпросът с мерната единица „шиник” така и не е решен на време, тъй като 4 години по-късно, през ноември 1849 г. проблемите с организацията на търговията и главно с измерването на зърнените храни продължават да са на дневен ред във Варна. От дописка, чийто източникът на информация най-вероятно е търговецът и консултът, австрийски и френски, Адолф-Салватор Тедески узнаваме, че поради многократните оплаквания от нередовността и недобросъвестността при претеглянето на житните култури и от злоупотребите, които извършвали търговските посредници, управителят на града се е споразумял с тамошните чужди консули чрез узаконени постановления да предотврати злоупотребите. Фиксиран е броят на посредниците в града между продавачите на зърнените храни и европейските търговци – не повече от 50; установено е и възнаграждението на посредниците – по 60 пари на товарна каруца; определени са и глоби за нарушителите (арабаджиите, които продават некачествено зърно) – 300, 600 и 1000 гроша съответно при първо, второ и трето нарушение (Michoff, 1943, p. 164).

5/ Тежкото данъчно бреме, което тегне над селяните-производители е другата голяма пречка пред развитието на житната търговия в района, убедени са европейските търговци и консули. Особено непосилен за селяните се оказва и десятъкът, който по време на жътва често достига до 12 и дори 15%. Тогава властите издават различни забрани, като тези за внос на морска сол и износ на вълна и т.н. (Michoff, 1943, p. 90).

¹⁵ AMAE, CADN, Série Constantinople – D – Varna, art. 1, 1/6 – Rapport fait à l’Ambassade de France de Constantinople par le Vice Consulat Français de Varna sur les mesures de blés dites Chénik. Vice Consulat de France à Varna N : 1, Varna, le 14 avril 1845.

6/ Една друга неуредица е несигурността на договорите за доставка между европейските търговци и местните жители. Има оплаквания, че производителите изпълняват своите задължения само тогава, когато им е изгодно (Michoff, 1943, p. 90). През 40-те години на XIX в. модерното търговско право си прокарва труден път в османското общество във връзка с Танзимата (Roussev, 2018), а тежестите на фалита тепърва ще приучат местните производител и търговци, че поетите чрез сключване на договор ангажименти трябва стриктно да се изпълняват (Roussev, 2021c).

7/ Лошата инфраструктура и липата на модерни комуникации също е сериозен проблем за зърнената търговия. До експортните пунктове натовареното на каруци зърно се разпилява и дори се засява по пътищата, както образно се изразява един белгийски консул от по-късно време, за да бъде доставена само част от първоначално натоварената стока (Michoff, 1941, p. 118; Ivanov, 2021, p. 64). Няма удобни пристанища. Макар нуждата от изграждане на модерно пристанище на Варна да е въпрос, поставян на централно държавно ниво още през 40-те години на века, а дори и по-рано (Michoff, 1943, p. 90), такова така и не е изградено дори през следващите десетилетия. Най-модерната комуникация за Европа и света – телеграфът ще достигне до района по време на Кримската война (1853–1856) и ще започне да се използва за граждански цели (най-вече търговски) след края на войната (Roussev, 2021b).

8/ Периодично случващите се засушавания нарушават успешния ход на търговията със зърнени храни. Не случайно следенето на природните проблеми се превръща в основна тема на консулските доклади през този период. На базата на редовно получавана информация от вътрешността на наблюдаваните от консулите райони те изготвят своите доклади. Така например, през юни 1851 г. Адолф-Салватор Тедески изпраща обзорец доклад за състоянието на реколтата във Варненско и Добруджа, като предварително се извинява, че се е забавил, защото късно е получил сведенията от различните точки във вътрешността. Тедески отбелязва, че реколтата от зърнени храни не е добра по причина на голямата суша през годината. В районите на Татар Пазарджик (Добрич), Балчик и Мангалия цели полета са поразени от сушата, а в околиците на Кюстенджа и Бабадаг реколтата няма да достигне и половина от това, което се е очаквало¹⁶.

Заклучение

Докладите на европейските консули през 40-те години на XIX в. много ясно представят добрите възможности и бариерите пред зърнената търговия в пристанищата на Западното Черноморие. Темата е значима, защото именно през това

¹⁶ AMAE, CADN, Vice-Consulat de France à Varna, vol. 1 – Correspondance adressée par le poste à l'ambassade de France à Constantinople, avril 1845-décembre 1854, fol. 49b–50.

десетилетие окончателно са решени външнотърговските дилеми пред консолидиращия се български национален пазар в алтернативата между Изтока и Запада. Началото на големият износ на зърнени храни от българските земи към европейските пазари, поставено през 40-те години, решава по категоричен начин тази алтернатива в полза на Запада (Roussev, 2022, p. 73). Добрите възможности за зърнената търговия много ясно са представени от данните, съдържащи се в консулските доклади. Някои изчисления сочат, че годишният ръст на износа на зърно от българските земи през десетилетието възлиза на 25,1% и е по-голям в сравнение с износа през всяко едно от следващите три десетилетия (Ivanov, 2021, p. 58). Пречките пред тази търговия привличат в по-голяма степен вниманието на европейските консули най-вече поради желанието и надеждата, че те могат да бъдат решени и така да се подобрят условията за търговската дейност. Всичките изброени тук проблеми, дискутирани в докладите, вероятно без проблема за сушавите и неплодородни години, могат да бъдат сведени до един основен, а именно до липсата на необходимата модерна стопанска и политическа култура в общуването с европейския свят-икономика на XIX в. Докладът на Франсоа-Гюстав Олив от 14 април 1845 г., цитиран по-горе, завършва така: „България може да стане една от най-богатите провинции на Империята, но за целта трябва правителството да се заеме и да ликвидира злоупотребите, които докараха войните и варварството. Основното, което трябва да се направи, за да се урегулира търговията със зърно и за да няма повече неприятности е да се изготви общ правилник, тъй като половинчатите мерки не струват повече от безделието”¹⁷. Уви, близо два века по-късно тези думи сякаш продължават да звучат актуално и днес.

REFERENCES:

- Baily, F., 1942. *British Policy and the Turkish Reform Movement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dimitrov, Str., 1974. The story of an ayan. In: *In honour of academician Dimitar Kosev. Studies on the occasion of the 70th anniversary of his birth*. Sofia: Publishing house of Bulgarian Academy of Sciences, pp. 65–79. [Димитров, Стр., 1974. Историята на един аянин. В: *В чест на академик Димитър Косев. Изследвания по случай 70 години от рождението му*. София; БАН, с. 65–79].
- Gerov, N., 1978. *Dictionary of the Bulgarian language*. Vol. 5, Sofia: Balgarski pisatel. [Геров, Н., 1978. *Речник на българския език*. Т. 5, София: Български писател].

¹⁷ AMAE, CADN, Série Constantinople – D – Varna, art. 1, 1/6 – Rapport fait à l’Ambassade de France de Constantinople par le Vice Consulat Français de Varna sur les mesures de blés dites Chénik. Vice Consulat de France à Varna N : 1, Varna, le 14 avril 1845.

- Haritonov, Hr., 2004. *Old measures, weights and coins in Bulgaria, 7th – 20th Centuries*. V. Tarnovo: Abagar. [Харитонов, Хр., 2004. *Стари мерки, теглилки и монети в България (VII–XX в.)*. В. Търново: Абагар].
- Ivanov, M., 2021. *Sailing against the Tide: The Bulgarian textile industry, 1800-1912*. Sofia: CIELA. [Иванов, М., 2021. *Срещу течението: Българската текстилна промишленост, 1800–1912 г.* София: CIELA].
- Michoff, N., 1941. *Contribution à l'histoire du commerce bulgare (documents officiels et rapports consulaires)*. Vol. 1. *Rapports consulaires belges*. Sofia : Imprimerie «Odéon».
- Michoff, N., 1943. *Beiträge zur Handelsgeschichte Bulgariens. Offizielle Dokumente und Konsularberichte*. II. Österreichische Konsularberichte. Erster Band. S.
- Puryear, V. J., 1935. *International Economics and the Diplomacy of the Near East. A Study of British Commercial Policy in the Levant 1834-1853*. Stanford, California.
- Roussev, I., 2009. The European consular presence in the Bulgarian lands in the 1840s. In: *Collection book in honor of the 70th anniversary of Academician Konstantin Kosev*. Sofia: Professor Marin Drinov Publishing House of BAS, pp. 269–282. [Русев, И., 2009. Европейското консулско присъствие в българските земи през 40-те години на XIX в. В: *Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Константин Косев*. София: Академично издателство „Проф. М. Дринов”, с. 269–282].
- Roussev, I., 2018. The Commercial Law Institutes during the Bulgarian National Revival Period – between the Traditions and the Modernity. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 3, pp. 9–22. [Русев, И., 2018. Търговско-правните институти през епохата на Българското възраждане – между традициите и модерността. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 3, с. 9–22].
- Roussev, I., 2021a. Varna and the Crimean War. *The Routledge Handbook of the Crimean War*, pp. 303–309.
- Roussev, I., 2021b. The telegraph in the Crimean War. *The Routledge Handbook of the Crimean War*, pp. 310–319.
- Roussev, I., 2021c. The Entrepreneur of the Bulgarian Revival Facing the Bankruptcy. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 6, pp. 44–58. [Русев, И., 2021c. Предприемачът на Българското възраждане през изпитанието на фалита. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 6, с. 44–58].
- Roussev, I., 2022. Bulgarian Market Foreign Trade Dilemmas during the 1850s – 1870s. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*. Vol. 7, pp. 64–78. [Русев, И., 2022. Външнотърговски дилеми на българския пазар през 50-те –

70-те години на XIX век. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 7, с. 64–78.]

Todorova, M., 1980. *England, Russia and the Tanzimat*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Тодорова, М., 1980. *Англия, Русия и Танзиматът*. София: Наука и изкуство].

Correspondence address:

Ivan Roussev – Professor, DSc

Corresponding Member of the Bulgarian Academy of Sciences,

University of Economics – Varna,

Department of Management

77, Knyaz Boris I Blvd. 9002 Varna

Tel.: (+ 359) 886 866175

E-mail: ivroussev@ue-varna.bg

SCOPUS Researcher ID: 57290233200

Web of Science Researcher ID AAN-4300-2020

<https://orcid.org/0000-0002-7143-7651>